

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

3337:1, 3358

DALARNA

Mora (Bonäs)

Eriksson, Rombo F., 1931

Svar på ULMA:s frågelista 12 Fäbodväsen

19 bl.4:o

3358 Tillägg till ovanst.

2 " "

3337:1, 3358

L.L.

Exc. av S.Björklund.

Landsmålsarkivets frågelista 12

Fäboväsen.

I Allmänt.

5 [Ett fäboställe benämnes endast budär. Fäbodarna benämndes inte efter tiden då de beboddes, utan efter läget hemifrån räknat. De fäbodlar som voro belägna nära hembyn kallades närbudär, närbo-
dar, och de längst bort belägna laungg-
budär, långbodlar. Här i byn ha vi haft
två olika slag av fäbodlar, de nyss nämnda
när- och launggbudär. Till närbodarna
flyttade i regel hela hushållet, till långfäbo-
darna däremot blott de som behövdes för
kreaturskötsel.] Bonäs har många fäbodlar.
Möre, Myran; Skindjä, Stånget; Börtja,
Björka; Räbörtja, Räbjörka; Örn, Dyfsås,
Fyribjär, i dagligt tal mäst kallat Bjärö

Dalarna.

Mora.

Rombo F. Eriksson

Inh. 2/9/1931.

→ Ordb.
bod, bet. 2

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson, 1931. MORA
DAL.

Frgl. 12

Fyribärg; Wäslnes, Vasselnäs. Alla nu 2
nämnda fäboställen äro i bruk än dag, och
de gå alla under beteckningen nerbudäs, när-
bodar, trots att Vasselnäs [som förresten är vårt
fäboställe] ligger 2 och en halv mil från Bonäs.
Stägst fall där fäbodarna övergått till att
bli helt bebodda året om finns inte. Vi har
blott ett exempel på att någon blivit bo-
satt på en fäbovall, och det var på Vassel-
näs, där en gubbe bodde ensam om vintrarna
i många år tills han varit så gammal
att han inte kunde sköta sig. Gubben
kallades blott för Blätjöst, Bläkjolen.

Tad de nämnda fäbodarna fått sina namn utom
är det svårt att säga. Någon övergiven när-fä-
bovall finns inte, däremot äro alla långfäbodas
blott ruiner. Våra långfäbodas, Stiya och Gamla
Dyverdalen äro totalt förfallna, och inget hus

Ordbr.:
när-bodar

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
DAL.

Frgl. 12

står kvar i sitt ursprungliga skick. De kallas 3
nu för stuga i Gambla Djuverdalssticket.
Stuga och Gamla Djuverdalssticket. De hus
som stått kvar till våra dagar ^{har} blivit omän-
drade till timmerkojor. ~~†~~

2 Fäloballen och omgivningarna.

Dem i upi laungbludom. Dem är oppe i
långbodarna. Eller: Dem i upi tjölem.
Dem är oppe på köl. I när-fälobodarna
fanns det alltid odlad mark, där man till
och med sådde korn och fick säd. På långfä-
loballen fanns däremot endast svedjeland
och myrslogar. Där svedjade man endast för
betes skull. Man brukade också för betets
skull fälla ihull skogen och låta den ruttna.
Sådan betesmark kallades follä, fallet. Att
avbarka träden i ringar runt stammen
kallades att taca. Uppi taca. Uppi tacet.

ex.
Ordb.
köl m.

→ Ordb.
tax n.

dat. sg.?

Den till ett fäboställe hörande betes- 4
marken kallades gärslä, gätsla.

Det område på fäbovallen där husen
voro belägna kallades teckte, täckten,
och var inhägnad med rusgard, gärdes-
gård. I Långfäbovallen voro alla hus
gemensamma för hela fäbo laget. Hus-
en voro följande: Fiösa, fähuset; jälldausä,
eldhuset och miöchstugg, mjölkstugan.

Fähuset var så stort att det kunde rymma
35-40 kor. I eldhuset låg man, kokade mes,
smör o.s.v. Elden hade man på golvet
och röken gick upp genom ett hål i
taket. Dörren var i ena gaveln, och på
motsatta gaveln var det ett hål i
väggen, kallat fiösa, som samtidigt
tjänade som draghål och som fönster.
Gluggen stängdes med en bräda, gluggbräda.

form?
Ordb.
Taket

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
DAL.

Fagl. 12

Ordb.
ljure

Uljölkstugan tjänade som förvarings- rum för sause, för mjölk, ost, smör o.s.v. På när-fälsvallen voro följande byggnader gemensamma: Säe, sägen; och Kuvenne kvarnen. Medosten kokades i eldhuset i en stor lackjärnsgröta upphängd på en regelbar kätting kallad säbälä. Denna kätting var fäst vid en stång som låg tvärs över rököppningen i taket. På långfälsvallen hade man bäcken att ta vatten ur, och samma förhållande var det på större delen av de övriga fälvdarna, blott en mindre del ha brunnar. [På när-fälsvallen äro fähusen placerade utanför det inhägnade området och den platsen kallas fiösbotjenn, fähusbacken. Vid byghom ato fiösbockam vid. Vi bor ute på fähusbacken vi.

Ordb.
Sovel

2.

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
DAL.

ex. d. f.
Ordb.:
fähus-
backe

Fgl. 12

En del gårdar äro nämligen beläg. 6
na utanför det inhägnade område som
kallas gärdä, gårdet. Om dem som bo
innanför gårdesgården säger man: Dem
bydji inu gerde dem. Dom bor inne i
gårdet dom.

brdb. i
gärde

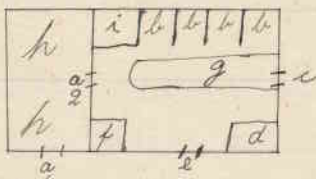
3. Byggnader. [Se föregående sid 4-5.

Något gemensamt namn för alla husen
på långfäboden fanns inte. Det hus som
användes till bostad kallades jäldeusa, eld-
huset, och där voro tre väggar upptagna av
en lång lävi, lave eller brist.

Fähusen i fäbodarna skilde sig från
fähusen i hembyn därigenom att det all-
tid fanns öppen spis med skorsten i fä-
husen på hembyn, dä däremot fäbofähus.
en alltid saknat eldstad. Skillnaden
bestod också däri att hemfähusen voro

brdb. i
fähus

vinterbonade.

Fåhus i hembyn.

a. Umbärsbuddöra, ströboddörren. a g Fjös döra
fåhusdörren. b Tjyrbose, kobäsen. c Glädjenn
gluggen. d Kvävtjitten, kalvtjätten. e fönstra,
fönstret. f Spisen g. Brittvein, skitvägen.
h Umbärsbude, ströboden. Tjuottjitten
griskätten = stian.

4 Organisation.

Ägare till fåhustället voro flera gårdar. De
som ägde fåhovallen fingo namn därefter,
t. ex. de som bo på Vasseltnäs kallas för
Wasselneskallar, och de som bo i Räbjörka
för Räbörtskallar. De enda fåhusräkenskaper
som vi vet om är ruogarsrievve, gårdesgårds
reven, handlingar rörande indelning av gårdes-

Ordb.: under-
bärs bod

gårdar. Det förekommer, fast i mindre utsträckning, att en gård har hem bodar på två ställen, och enstaka fall, där gårdar saknade fäboställe. En gård kunde ha ända till tio odlade tegar inom fäbovallen. Vallar slogos aldrig gemensamt.

5 Livet på fäbovallen.

[Hela familjen kunde tidvis vistas på fäbovallen, men i regel vistades där endast mor i gården, och de av barnen som voro för små att kunna hjälpa till med jordbruket nere på bygden. De fruntimmer som skötte hus hållet kallades dajjur.] I ska wa upi budom a wa daja i sommar i. Jag skall vara på fäbovallen och vara daja i sommar jag. [Förkastningen av djuren i fäbovallen kallas saulä.] Från långbodarna hämtades saulä tre gånger under sommaren.]

exc. d. J.

Ordb.:
daja

exc d. J.

Ordb.:
sovel n.

För det mesta fick man lov att bära 9
hem arkartringen, ty hästarna voro för det
mesta på bete den tiden på sommaren.

Men hade man häst hemma så klövjade
man förstås. Då var det många, som inte
hade häst, som ville skicka med i klöv-
ningen, så man fick alltid "fullt lass"
och bära så mycket man orkade ändå.

Vid sådana & tillfällen hade man be-
talt visst för vart skäl pund. Betalning-
en varierade något, men har för det mes-
ta hållit sig omkring 6 styver pr. skäl pund
öre, och då ville man ju ta med sig åt
så många som möjligt för att vara män
om förtjänsten.

Fältopigarna voro alltid två och två på
långbadarna. Den ena gätä, vallade, och
den andra var hemma på vallen och skötte

om mjölken.] De kunde ha 30-35 kor att 10
sköta om. Avkastningen skildes åt gårdar-
na emellan genom att man mätte upp
mjölken som komna från var gård mjölkade.
Ost och smör tillverkades av den samman-
slagna mjölken. Fäbodigorna hade av
gammalt en lön av 3 kronor pr ko i tio
veckor samt maten. Några förmåner
utom det hade de inte, och deras arbete
bestod endast av kornas skötsel.

6 Flyttningarna.

Hembodarna lågo mycket olika långt
borta från hembyn. De närmaste lågo fem
kilometer från byn och de längst bort
belägna, Tasselnäs, 25 kilometer från hem-
byn. Vägen till fäbodarna, byfärrvägen
Wid am så liotan byfärrweg wid
så. Vi har så ful [dålig] fäboväg vi så.

[till Fasselns]

2

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:10
Rombo F. Eriksson. 1931. MORA

2

DAL.

Frgl. 12

De vid byfärom så brukom vid
jämt wail upi Stope ä upi Klyvä-
beck. När vi far till fäbodarna, Fassel-
näs, så brukar vi jämt wila vid Stupet
och vid Klyväbäcken. Wid skum byfära
i morgo. Vi skall fara till fäbodarna
i morgon. Wid byfärt min tjynär id?
Har ni farit till fäbodarna med korna ni?
"Byfära" användes endast ifråga om fälo-
resor. Till långbodarna klövjade man
men till hembodarna har det sedan långt
tillbaka varit kärrväg. Ihländ när det
var för varmt att resa om dagen så flytta
de man om natten. Korna mjölkades
när vägen var lång till fäbodarna och
korna woro nylittnada nykalvade och
de små kalvarna behöwde mjölk.
Flyttningen till hembodarna skedde omedelbart

ordb.: bo-
föra
ordb.:
klövja

efter värsäddens avslutande. Ingen flytta. ¹⁴
De direkt till långbodarna utan först till hem-
bodarna, och där stannade man tills fram-
emot midsonnar. Därefter flyttade man
till långbodarna och där stannade man
till Lars-mässan [10 aug.]. Man vistades
således blott en period i långbodarna, men
två i hembodarna, enär man på återvägen
från långbodarna stannade där lika lång
tid som man varit i långbodarna.

De vid kamom upi budär så lägädorn
wid ruogarda. När vi kom upp i fåbodar-
na så lagade vi gårdesgårdarna. Var det
till långbodarna if man for, så måste man
skäpet innan som äkte därifrån sugga ved
åt vallpigorna circa en halv famn per ko,
slå täkten och slogor och myror na.
I morgo skum wid ställ i ärningsg å djärä

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
DAL.

Frgl. 12

nu oss lyfärriedu. I morgon skall vi ställa
 i ordning och göra oss flyttningsredo. | I mor-
 go skum vid läta. I morgon skall vi pac-
 ka. | Då börde man ut gödseln på täkten
om man var i långbodarna, men på hem-
bodarna fick gödseltrögen ligga tills på
våren.

Ordb.: beför
redo
 Ordb.:
läta

7 Vallningar.

I långbodarna varo horna alltid åtföljda
 av en gätthall eller gätthulla, vallhjon.
 Vallhjonet kallades också gätthall fast det
 var en flicka. Männen vallade hästar och
 kallades estgätthall, hästvallhjon.

exc. R. J.

Ordb.:
gät-karl

Ett gätlag anställde i regel 2 vallhjon
 men om det blev för många kor kunde
 man få lov att anställa tre. Den yngsta
 vallade, och den äldre och mera erfarna fick
 vara hemma på vallen och ysta i kuok

Frgl. 12
 Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
 Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
 DAL.

mjösa, göra ost och baka messmör. Voro
 båda lika duktiga pingo de turas om att
 walla.] Tallpigans lön var av gammalt 3 kr.
 pr ko i tio veckor, men något senare fick
 dom 3 kr även om inte vistelsen där blev
 längre än 7-8 veckor, och derutom fick dom
 skuona i luddur, skor och buddor. Getter
 får och annan smäli, småkreatur, hade
 man aldrig med sig till långbodarna.
 Talljonets utrustning bestod av följande:
skovårskuona, näverskor, gätögg, vallyxa,
uonnä, äld ienn nevärur, horn eller en
näverur, bars i ett band över axeln. Släts-
kuppon, slichepåse, av vär; ienn bög te a
jätä nidi, en ryggsäck [av läder] att ha
maten i, jena mjölkflaska av träine så ä
djick i ienn litär i, en mjölkflaska av
trä som det gick en liter i.

basa?

Landsmålarkivet Uppsala 3337:1
 Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
 DAL.

Fgl. 12

iet smörresstjä, en smörask av trä, lidu
 kupper min sucko å spunnan nidi så
 dem skuld a nod te djära mess dem
 djick, lidu-koppe med strumpa och garn
 i så dom skulle ha något att göra me-
 dan dom gick. Ossut vapen add dem
ellär äld stjedokniven. Inget vapen
 hade dom annat än sked-[slid] kniven.
Mid läsom de klacka i sin. Vi löser korna
 när klackan är 7. Hade vallpigorna sär-
 skilt många kor så måste dom opp redan
 kl. tre på morron och börja mjölka. Man
 följde korna hela dan tills man var så
 nära vallen att man ansåg man kunde
 gå ifrån dem. Dem add mycklä stjäll-
tjynär. Dem hade många skällkor. Stjälla,
 skällan, kallades också pimbla pinglan, om
 den var av gulen metall.

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
 Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
 DAL.

Frgl. 12

Um kvelda stuppäd dem i Gällo så int
 o skuld skrambäl. Om kvällarna stoppade
 man till skällan så den inte skulle skram-
 la. De kor som voro äldst och mest be-
 kanta på platsen utvaldes till spällkor.

Ordb.:
 skräk f.

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
 Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
 DAL.

Frgl. 12

u.

Ordb.:
 sov-hol

Ordb.:
 soohol

Fällickan till korna: nu skulid jätta
dukti järn. Nu ska ni äta duktigt här.
Jän när är grasut, ä wa duktim biet
jän. Här var det mycket gräs, det var
 duktigt bete här. De vid humom boti
 sovuln så djärom mid iena riktiga
 muggdembu, så tjynär fo ligg å tugg
 itjærsto. Då vi kommer bort till sov-
 holn så gör vi en riktig myggeld, så
 korna få ligga och idissla. Sovid i yesa
namn nu. Sov i yesu namn nu. Å i no-
 fil min tjyn, o a tappa itjærsto. Det är må-
 got fel med kon kon har tappat idisslingen.

Hornet användes till att skrämna vilda djur med, spela låtar för korna och för sig själv när man hade långsamt.

[Att sjunga vallåtar kallas att kula. Någon särskild text hade man inte, men man lade in några ord som t. ex. Ö komid ö! O, kom nu hit! Krasa å Stjerna maj o, komid nu så. Krasa och Gjärna min o, kom nu hit [så betyder detsamma som "där har du."] Björn skrämdes genom att man "kulade" och blåste i hornet.

Nu skum i botå skalla. Nu ska vi bort och gå skallgång. [Wid am jiena wuonnslosttyr så brukar väsa borta um netär. Vi har en ko som brukar vara borta om mätterna.]

Valljonens sysselsättningar under valtringen
Djära suko, sticke strumpor, djära tregga

exc. d. f.
brdb. v.
kula v.

Landsmålarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson 1931. MORA
DAL.
Frgl. 12

göra träggjar [kolindstlen] djära laima göra
 kvastar. Lekar okända. Valljonen hade
 så långt man minns, klocka, men när
 de voro ute beräknade de tiden med
 hjälp av solen. Dem brukad kamå il-
mat de klucka wa 6-7 å se latid
dem in å byrd 5 å miöka. Man bru-
 kade komma när klockan var 6-7 och
 sedan hade man in korna och började
 mjölka.

8 Sägner och folktra rörande fäbolivet.

Till skydd mot trollen brukade man
 när man stängde fähusdörren läsa: "Sovid
i Jesu namn" Sov i Jesu namn. Ett
 mycket bra sätt var också att göra en
 skära i fähusdörren, lägga dit en bit
 dyvelsträck och sedan spika in bräda
 för så den skulle sitta kvar. Trollen

14
kunde nämligen inte tåla lukten av
dyvelsträck. Ett annat mycket använt
medel var, att med tjära måla ett
stort kors på väggen ovanför dörren.
Korset var heligt, och inga troll kunde
komma under det.

Landsmålsarkivet Uppsala 3337:1
Rombo F. Eriksson, 1931. MORA

DAL.

Frgl. 12

Tillägg till

Landsmålsarkivets prägelista, 12. Fäbovären.

Räbälä, [best. form: räbäläd] var, så långt man minns, av järn, och försedd med hak för olika höjder.

Fäbovärendets organisation. I långbodarna voro alla bebyggare ett büdlag och ett gättag för vart långfäboställe. När man flyttade ifrån långbodarna [till Larsmässan] så stannade man i närbodarna, ä ostbyggd, och höstbodde ända till jul. Daja skötte om mjölken, tjinnäd, kärnade; ystäd, gjorde ost; kuokäd myssmöra, kokade messmör; i mükäd fyösa, gjorde rent i ladugården. Tallkjonets lön bestod, förutom skor och luddor endast av kontanter.

Kom någon på besök i långbodarna när endast pigorna voro tillstädes så blevo de in-

Ordb.
käst
bygga v.

Ordb.
deja

2 te bjudna på något. Mjölk fingo de för-
stås köpa. Annat var förhållandet om någon
av dem som rådde om korna voro närvar-
ande. Då bjöd man på det man hade, ienn
tjinnstjursull, kärnmjölk med bräfi, flät-
goss, uostmaus e.d. Kevägröt och flätgröt
okända. När man höttbadde i hemfäbodan-
na stillade man upp fodret från läkten, men
det kunde också hända att man fick foder
kvar att köra hem. Löv sparade man där-
emot och stillade det först hemma i byn.
Angående fähuset i hembyn, så var det blott
i enstaka fall man hade får och getter, så de
hade därför inte, såsom kor och kalvar, någon
reserverad plats i fähuset. I de fall man
hade gettär eller får gjorde man en kätte åt
dem där man hade bästa utrymmet. Något
särskilt småläfvyös hade man inte

} abs.

Ordl.
sull

Landsmålsarkivet Uppsala 3358
Rombo F. Eriksson. 1931. MORA
DAL.
Frgl. 12